

Роль конституційної юстиції у системі сучасного українського конституціоналізму

А. Крусян

доктор юридичних наук,
професор кафедри конституційного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

У системі сучасного українського конституціоналізму важлива роль належить конституційній юстиції. Це обумовлено тим, що Конституційний Суд України як орган конституційної юстиції гарантує верховенство Конституції України та забезпечує конституційну законність. У своїй діяльності він керується принципом верховенства права, сприяє встановленню конституційного правопорядку, посідає особливе місце у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: сучасний український конституціоналізм, конституційна юстиція, Конституційний Суд України, конституція, верховенство права, конституційна законність, конституційно-правова свобода людини.

Науково-практична парадигма конституціоналізму набуває аксіоматичної цінності в умовах поступового розвитку суспільства в напрямі демократизації, лібералізації, утвердження прав і свобод людини. На сучасному етапі в Україні тривають конституційні перетворення, нагальною є необхідність прогресивних реформувань у державницькій, правовій та громадській сферах життя суспільства, що актуалізують проблематику сучасного українського конституціоналізму.

Для становлення сучасного українського конституціоналізму необхідні певні передумови та відповідні механізми, які б сприяли створенню та розвитку конституціоналізму як публічно-правової системи конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії та утвердження конституційно-правової свободи людини. Змістом системи конституціоналізму є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок. При цьому конституціоналізм як система спрямований на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини та має два рівня: інституціональний (включає його нормативну основу та публічно-владні інститути) та функціональний (передбачає систему функцій сучасного українського конституціоналізму).

Особливе значення у процесі створення та функціонування системи конституціоналізму має конституційна юстиція (правосуддя), що обумовлено специфікою конституційно-правового статусу та компетенцією Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Так, головним об'єктом конституційної юстиції є Конституція України, а основним завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України (стаття 2 Закону України

«Про Конституційний Суд України»¹). Конституція України, у свою чергу, є нормативною основою системи конституціоналізму і закріплює принципи останнього.

У сучасний період український конституціоналізм демонструє рух до демократичного суспільства, в якому модернізуються реалізація та захист зазначених у Конституції і законах України принципів конституціоналізму: верховенства права; поділу влади, верховенства Конституції України і (правових) законів; пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами; конституційної законності (конституційності) тощо. Інституціональні складові системи конституціоналізму (державна і публічно-самоврядна влада) функціонують у режимі їх обмеження (самообмеження). Засобом обмеження влади держави є Конституція України, яка встановлює юридичні межі втручання держави у сферу політичної, економічної і соціальної свободи індивіда.

Саме Конституційний Суд України при здійсненні своїх повноважень сприяє забезпеченню зазначених принципів, оскільки його діяльність ґрунтується на принципах верховенства права (стаття 4 Закону України «Про Конституційний Суд України»), що є необхідним для створення внутрішньо узгодженої системи конституціоналізму та її безперешкодного практичного функціонування.

Враховуючи те, що феномен верховенства права — це майже *terra incognita* в українській юридичній науці, Конституційний Суд України у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) сформулював правову позицію щодо нього так: «Верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України»². Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який з огляду на правову позицію Конституційного Суду України може бути й несправедливим. У практиці несправедливих законів, зокрема, простежується тенденція до юридичного позитивізму.

Спираючись на правову позицію щодо принципу верховенства права, Конституційний Суд України у подальших рішеннях конкретизує її і тим самим формулює нові ознаки верховенства права, навіть без текстуальної прив'язки до базової дефініції. Аналіз рішень Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що до ознак верховенства права належать:

¹ Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

² Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

— справедливість та розмірність як критерій ідеології справедливості у демократичній державі (справа про податкову заставу)¹;

— «повага і непорушність прав та свобод людини» (справа про постійне користування земельними ділянками)²;

— «встановлення правопорядку, який повинен гарантувати кожному утвердження і забезпечення прав і свобод» (справа про постійне користування земельними ділянками)³;

— визначеність, ясність і недвозначність правової норми, «оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (справа про постійне користування земельними ділянками)⁴;

— допустимість «фіксації меж самої сутності прав і свобод» шляхом застосування юридичних способів, якщо «це ставить за мету не звузити обсяг прав і свобод, а уточнити зміст та регламентацію процедурних питань і окреслити загальні межі основоположних прав» (справа про утворення політичних партій в Україні)⁵.

На підставі наукового аналізу теоретичних концепцій про верховенство права, практики Конституційного Суду України щодо застосування цього принципу, а також виходячи із системного підходу до аналізу сучасного українського конституціоналізму теоретично обґрунтованим і практично можливим є розгляд верховенства права як засобу обмеження публічної влади. У цьому разі «першою скрипкою», що задає «тональність», є саме визначення права, його природи.

Слід погодитися з С. Шевчуком, на думку якого ключовим моментом у визначенні змісту верховенства права є науковий пошук права поза існуючим позитивним законодавством та аналіз здатності цього надпозитивного права служити регулятором суспільних відносин, засобом обмеження держави та юридичною основою для визначення конституційності законодавства⁶. Вважаємо, що принцип верховенства права не варто розглядати ні виключно з

¹ Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 13. — Ст. 674.

² Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 39. — Ст. 2490.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) // Офіційний вісник України. — 2007. — № 54. — Ст. 2183.

⁶ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. — Х.: Консум, 2002. — С. 108.

позицій природного права, ні виключно з позицій правового позитивізму. Доцільно обрати інтегративний підхід до праворозуміння, на якому і повинен ґрунтуватися, на нашу думку, феномен «верховенства права».

Верховенство права — це такий політико-правовий стан, за якого публічно-владні інститути держави, громадянське суспільство та інші соціальні суб'єкти діють виключно на основі права (в його інтегративному розумінні). Таким чином, верховенство права у контексті сучасного українського конституціоналізму виявляється у сукупності таких засад:

— наявність раціонально необхідної та достатньої сукупності (ієрархічної системи) нормативно-правових актів, що відповідають засадам справедливості, свободи, рівності, гуманності, розмірності (пропорційності) при обмеженні суб'єктивних прав, виходячи з інтегративного праворозуміння;

— повне врегулювання суспільних відносин, що потребують такої регламентації (при цьому слід враховувати, що згідно з інтегративним підходом право — це не тільки офіційні правові встановлення, а й інші форми вираження права);

— здійснення (функціонування) публічної влади виключно на основі та в межах права, тобто обмеження публічної влади правом — верховенство правового обмеження публічної влади;

— визнання багатоаспектної ролі права у громадянському суспільстві, його розвиток як правового суспільства;

— гарантування, забезпечення та захист прав і свобод людини в правовому порядку;

— відповідний стан суспільної свідомості на основі поваги до права як соціальної цінності та засобу захисту правди і справедливості, інтересів усього суспільства у цілому та кожної людини.

Верховенство права є базовим і необхідним принципом, яким повинен керуватися законотворець. Верховенство права як принцип сучасного українського конституціоналізму має обмежувати законодавчу владу, визначати правові межі свободи законодавчого регулювання для того, щоб ці закони мали правовий характер, оскільки «відсутність будь-яких обмежень у будь-якій гілці влади, зокрема законодавчої, може призвести до легітимізації свавілля і деспотії»².

У сучасній конституційній теорії розрізняють волю суверена (народу) і волю його представників у парламенті³, які можуть не тільки не співпадати, а й суперечити одна одній. Українські політичні реалії підтверджують цю концепцію. Наприклад, на думку голови Конституційного Суду України у відставці І. Тимченка, прийняті народними депутатами України і внесені до Конституції України зміни 2004 року суперечили «волевиявленню народу, хоч вони здійснювалися під гаслами потреби в проведенні політичної реформи в суспільстві і державі»³. Ось чому виникає необхідність у здійсненні судового контролю за відповідністю законів,

¹ Судебная власть / [Абова Т. Е., Абросимова Е. Б., Боровский М. В. и др.]; под ред. И. Л. Петрухина. — М.: ТК Велби, 2003. — С. 33.

² Там само. — С. 39.

³ Розвиток конституційної реформи в Україні на сучасному етапі: актуальні проблеми // Голос України. — 2008. — 18 червня.

що їх приймає орган законодавчої влади, волі народу, вираженій у Конституції України. Такий контроль у демократичній державі повинен здійснювати орган конституційної юстиції.

З огляду на викладене особливого значення набувають принципи діяльності Конституційного Суду України. Основоположним серед них є, як уже зазначалось, принцип верховенства права, що відображає вищу справедливість (верховенство справедливості). Саме цим принципом повинен керуватися Конституційний Суд України і в процесі своєї інтерпретаційної діяльності. Як справедливо зауважує Ю. Тодика, «...Конституційний Суд за допомогою офіційного тлумачення може істотно впливати на правотворчий процес у державі»¹. При цьому висловлено думку про те, що «конституція, залежно від того, як вона тлумачиться, обмежує законодавця; вільний політичний процес законотворчості набуває меж... Законодавець, таким чином, більше й не вільний в тому, як розуміти конституцію; він може бути зв'язаний її тлумаченням, яке надає конституційний суд»². Більше того, акти тлумачення Конституційного Суду України «визначають межі розуміння відповідних конституційних норм Кабінетом Міністрів України, іншими органами виконавчої влади, іншими суб'єктами правозастосування. Ці акти ніби пов'язують виконавчо-розпорядчі органи і всіх суб'єктів правозастосування»³. Така точка зору наближена до думки про те, що «інтерпретаційні акти не можна розглядати як засоби безпосереднього нормативно-правового регулювання, адже ці акти виконують у ньому допоміжну, вторинну, опосередковану роль»⁴. Безумовно, вони втрачають сенс без базових, первинних актів, що є предметом тлумачення. Водночас, незважаючи на «службовий», «допоміжний» характер (В. Шаповал) інтерпретаційних актів, вони не втрачають своєї характеристики як самостійних «джерел права» (Б. Ебзеєв) та істотно впливають на правотворчий процес.

Практика Конституційного Суду України має позитивне значення для формування системи сучасного українського конституціоналізму. Так, завдяки інтерпретаційній діяльності органу конституційної юрисдикції стає більш ефективною правова основа діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що є необхідною умовою створення нормативно-правової бази системи конституціоналізму. Проте слід враховувати, що видані Конституційним Судом України акти тлумачення не можуть вирішити проблему відсутності необхідних законів в інституціонально-нормативній системі конституціоналізму. Конституційний Суд України не повинен бути засобом усунення прогалин та колізій у праві та законодавстві; він не може втручатися в компетенцію законодавчого органу. Тлумачення правових, зокрема конституційних, норм має бути чітко обмежене основним завданням органу конституційної юрисдикції — розкриття змісту та меж дії

¹ Тодика Ю. Толкование Конституции и законов Украины: теория и практика / Ю. Н. Тодика. — Х.: Факт, 2001. — С. 196.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Шаповал В. Офіційне тлумачення як функція Конституційного Суду України (проблеми теорії) / В. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. — 1999. — № 3. — С. 56.

правової норми, що роз'яснюється, без втручання в законодавчу діяльність парламенту.

Саме з урахуванням цієї концепції прийняті деякі з рішень Конституційного Суду України. Зокрема, у Рішенні Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) констатується: «заповнення ...прогалин не належить до повноважень Конституційного Суду України»¹. Аналогічного висновку дійшов Конституційний Суд України у Рішенні від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою). Зокрема, Конституційний Суд України зазначив наявність прогалини у референдумному праві та констатував, що «усунути цю прогалину шляхом тлумачення конституційних норм неможливо»². Отже, Конституційний Суд України підкреслив неможливість усунення прогалин у правовому регулюванні суспільних відносин за допомогою рішень органу конституційної юстиції.

Аналіз повноважень та діяльності Конституційного Суду України дозволяє погодитися з висновком, що «за самою природою, сутнісними характеристиками і результатами своєї роботи діяльність органів конституційного правосуддя... не вичерпується правозастосуванням»³, оскільки має більш складний характер, який виражається в тому, що конституційне правосуддя «у своїх підсумково-правових характеристиках зближується з нормативно-установчою юридичною практикою, з правотворчістю»⁴, що має важливе значення для формування нормативної основи сучасного українського конституціоналізму.

Конституційна юстиція так само, як і вся державна влада у контексті конституціоналізму, є обмеженою. У демократичній правовій державі, якою є Україна, судді Конституційного Суду України повинні підпорядковуватися праву і здійснювати свою діяльність на засадах верховенства права.

Гарантуючи верховенство Конституції України на підґрунті принципу правової держави, Конституційний Суд України забезпечує конституційну законність (конституційність). Останню, однак, по-різному тлумачать у конституційному праві України: по-перше, як дотримання норм, які безпосередньо закріплені в конституції або впливають з неї; по-друге, як дотримання всіх законів та інших нормативних актів держави (як загальна вимога). Термін «конституційна» у цьому

¹ Рішення Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) // Офіційний вісник України. — 2008. — № 72. — Ст. 2432.

² Рішення Конституційного Суду України від 15 жовтня 2008 року № 23-рп/2008 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.uk/doccatalog/list?currDir=22778>.

³ Бондарь Н. Конституция — ценностно-правовая основа разрешения социальных противоречий (в контексте практики Конституционного Суда Российской Федерации) / Н. Бондарь // Сравнительное конституционное обозрение. — 2008. — № 2. — С. 50.

⁴ Там само.

випадку підкреслює, що передумови законності закладено в конституції держави¹.

Крім зазначених підходів до розуміння конституційної законності, у конституційній науці поширеним є її розуміння як сукупності вимог до владних структур у процесі створення конституційних приписів, їх виконання, а також як системи заходів, спрямованих на відновлення порушених конституційних норм². Найбільш логічним і таким, що точно відображає сутність і специфіку цього політико-правового феномена, є його визначення як системи реально існуючого права, яка передбачає наявність конституції, що має правовий характер, її загальну дію, верховенство у правовій системі, пряму дію на всій території держави, забезпечення її реалізації, захисту та охорони³. Як слушно зазначив А. Стрижак, «однією з визначальних ознак конституційної законності є визначення верховенства конституції в системі нормативних актів як акта вищої юридичної сили»⁴.

Сферами прояву конституційної законності є правотворчість, реалізація, захист і охорона конституційних норм. Правотворчість, по суті, має бути процесом формування суверенної волі народу та її вираження у нормах права. І тут велике значення має конституційна законність, метою якої є забезпечення єдиної спрямованості, системності всього масиву законодавства. Саме конституційна законність у такому разі втілює в життя, перетворює на реальність принцип верховенства права і вищої юридичної сили конституції, що обумовлює точну відповідність поточного законодавства конституційним положенням.

Конституційна законність як принцип конституціоналізму означає: встановлення режиму реальної конституції, яка «пронизана ідеями конституціоналізму» (А. Шайо), тобто її наявність, правовий характер, пряма дія її норм та ефективний її захист та охорона; точне й неухильне здійснення положень конституції та інших конституційно-правових актів усіма суб'єктами, яким їх адресовано; єдина спрямованість (узгодженість на основі конституційних принципів), системність законодавства; реальна дія ієрархії нормативно-правових актів, у системі яких конституція має найвищу юридичну силу.

Конституціоналізм стає реальністю тільки за умови втілення в життя у повному обсязі конституційних норм. Принцип конституційної законності в такому випадку означає відповідність конституційної практики конституційним положенням, тобто максимально можливий збіг фактичної та юридичної конституції держави,

¹ Конституционное право. Энциклопедический словарь / [Авакьян С. А., Гуценко К. Ф., Ковлер А. И., Марченко М. И.]. — М.: НОРМА, 2001. — С. 305.

² Колосова Н. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства / Н. М. Колосова. — М.: Городец, 2000. — С. 5.

³ Витрук Н. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс: учеб. пособ. для вузов / Н. В. Витрук. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. — С. 23–24; Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине / Тесленко М. В. — К.: Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. — С. 41.

⁴ Стрижак А. Конституція України в актах Конституційного Суду України (аналіт. огляд та комент.) / А. А. Стрижак. — К.: Ін Юре, 2010. — С. 63.

оскільки всеосяжна їх ідентичність є проблематичною, принаймні на сучасному етапі розвитку української державності.

Якщо «конституційний цільовий коефіцієнт» як співвідношення між юридичною і фактичною конституцією досягає небезпечних позначок, своєрідного «конституційного дефолту», то це стає причиною виникнення реальних загроз конституційній законності і конституціоналізму. Істотні розбіжності між конституційними нормами (конституційними принципами, конституційною теорією) і конституційними реаліями (конституційною практикою, суспільною дійсністю) девальвують конституціоналізм як політико-правову цінність вищого порядку, що має демократичний вимір. Саме тут важлива роль належить конституційній юстиції, а тому Конституційний Суд України у процесі своєї діяльності має, наскільки це можливо, усувати ці розбіжності, використовуючи свої повноваження щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Таким чином здійснюється конституційний контроль, який має важливе значення для утвердження конституційного правопорядку як елементу системи конституціоналізму.

Для забезпечення конституційного правопорядку необхідним є існування спеціальної системи засобів, спрямованих на створення гарантованих умов для позитивної реалізації конституційно-правових норм усіма суб'єктами конституційного права з метою встановлення конституційної законності. Ця система включає конституційний контроль і нагляд з боку публічно-владних структур, де пріоритетна роль належить конституційній юстиції.

Формування ефективної системи конституційного контролю в Україні має важливе теоретичне і практичне значення для створення функціонального механізму конституціоналізму. Як справедливо наголошується в юридичній літературі, «конституційний контроль, разом з іншими політико-правовими інститутами, є найважливішим засобом забезпечення реального існування конституціоналізму»¹.

Метою існування конституціоналізму є конституційно-правова свобода людини, в механізмі захисту якої (зокрема, захисту прав і свобод людини) важлива роль належить також органу конституційної юстиції.

Конституційний Суд України посідає особливе місце та відіграє важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини. При цьому він не розглядає індивідуальні скарги громадян; це не належить до його повноважень (стаття 13 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Конституційний Суд України не може ініціювати конституційне провадження, зокрема, з приводу захисту прав людини (статті 40, 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Його рішення мають негативний характер, тобто анулюють норми, а не встановлюють їх. Крім того, як аргументовано наголошується в юридичній літературі, «Конституційний Суд є судом права, тобто він не досліджує факти і навіть не дає

¹ *Кравець І.* Російський конституціоналізм: Проблеми становлення, розвитку и осуществления / И. А. Кравець. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. — С. 531.

правову оцінку обставинам, а оцінює саме право, надає правову настанову щодо праворозуміння положень Конституції чи законів»¹. Цікавою є класифікація правових спорів (конфліктів), які вирішуються Конституційним Судом України, запропонована А. Портновим. Відповідно до неї виокремлюють «спори про право» та «правовий конфлікт», пов'язаний з необхідністю офіційного тлумачення Конституції України та законів України², але не відокремлюють спори, пов'язані із захистом прав і свобод людини.

На нашу думку, Конституційний Суд України реалізує функцію захисту прав і свобод людини і громадянина, здійснюючи відповідні повноваження. Позиція про фактичну наявність цієї функції, більше того, визнання її провідної ролі в діяльності органу конституційної юрисдикції є поширеною серед учених і практиків та набуває статусу аксіоми³. Обґрунтування цієї позиції має концептуальне значення і полягає в тому, що захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України випливає з положень Закону України «Про Конституційний Суд України», зокрема зі статті 2 цього Закону, що закріплює завдання Конституційного Суду України гарантувати верховенство Конституції України, яка, у свою чергу, містить норми про права та свободи людини і громадянина. Крім того, здійснення функції захисту зазначених прав і свобод обґрунтовується положеннями статті 17 Закону України «Про Конституційний Суд України», яка закріплює зміст присяги судді Конституційного Суду України, а саме: «захищати... конституційні права і свободи людини і громадянина». Не потребує доказів, виходячи з існуючої практики Конституційного Суду України, і те, що реалізація ним функції захисту прав і свобод людини і громадянина (з огляду на компетенцію та повноваження Конституційного Суду України) здійснюється в таких аспектах: шляхом перевірки законопроектів про внесення змін до Конституції України (стаття 159 Конституції України) на предмет того, чи не передбачають такі зміни скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина (стаття 157 Конституції України); шляхом перевірки на конституційність законів та інших правових актів (пункт 1 статті 13, стаття 82 Закону України «Про Конституційний Суд України»); шляхом

¹ *Шишкін В.* Процедура звернення до Конституційного Суду України / В. Шишкін // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: [зб. наук. праць: на пошану першого Голови Конституційного Суду України проф. Леоніда Юзькова / заг. ред.: А. Стрижака, В. Тація / упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк]. — К.: ЛОГОС, 2008. — С. 242.

² *Портнов А.* Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні: монографія / Портнов А. В. — К.: Логос, 2008. — С. 24–27.

³ Див., напр.: *Орзих М.* Современный конституционализм в Украине. Введение в украинское конституционное право / М. Ф. Орзих, А. Р. Крусян. — К.: Алерта, 2006. — С. 84; *Стрижак А.* Конституційний Суд України як гарант дотримання конституційних принципів демократичної, правової держави / А. Стрижак // Право України. — 2010. — № 6. — С. 7; *Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, жовтень, 2000 р.) / за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. — О.: Юрид. л-ра, 2001. — С. 30–31; Тесленко М.* Зазн. праця. — С. 205–217; *Тихий В.* Правова природа, повноваження, рішення та висновки Конституційного Суду України / В. Тихий // Проблеми сучасного українського конституціоналізму: зб. наук. праць: на пошану першого Голови Конституційного Суду України проф. Леоніда Юзькова / заг. ред. А. Стрижака, В. Тація]. — К.: Логос, 2008. — С. 215; *Цимбалістий Т.* Конституційна юстиція в Україні: навч. посіб. / Т. О. Цимбалістий. — К.: Центр учб. літ., 2007. — С. 105–109.

офіційного тлумачення Конституції та законів України (пункт 4 статті 13, статті 42, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Позитивним із позицій сучасного українського конституціоналізму та прогресивним щодо розвитку правової системи України у напрямі впровадження юснатуралістичних ідей в позитивному праві (у контексті інтегративного праворозуміння) є застосування природно-правових підходів у практиці конституційної юстиції. С. Рабінович, проаналізувавши акти Конституційного Суду України, в яких наводиться природно-правова аргументація, відокремлює такі «засади конституційної моралі правотворчості»: непорушність сутності змісту конституційного права особи як мінімальної гарантії його законодавчого забезпечення; справедливість як домірність та рівність; довіру особи до держави та правову визначеність¹. Виокремлення наведених засад є цілком виправданим, однак доцільно додати до цього переліку і принцип гуманізму. Так, у зазначеному Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) гуманізм визнається конституційним принципом (пункт 4.1 мотивувальної частини рішення). А в Рішенні від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання)² гуманізм розглядається як принцип діяльності правотворчих і правозастосовних органів держави (пункт 4 мотивувальної частини рішення).

Проте деякі фактори не дають можливості стверджувати, що орган конституційної юрисдикції в Україні є безперечно та бездоганно ефективним інститутом у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. Йдеться, насамперед, про фактично обмежений доступ громадян до конституційної юстиції (правосуддя), що виявляється у двох аспектах: відсутність інституту конституційної скарги та неконкретність підстав для конституційного звернення (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Стосовно необхідності законодавчого закріплення права на звернення громадян до Конституційного Суду України зі скаргою, то у конституційно-правовій науці щодо цього питання висловлюються протилежні точки зору. Так, А. Олійник вважає, що ані Конституція України, ані закон не позбавили громадянина права на звернення до Конституційного Суду, але встановлено межі, в яких фізична приватна особа повинна діяти, не доводячи до абсурду своє конституційне право на скаргу. Інакше неприборканий потік звернень фактично дезорганізував би діяльність цієї інституції та унеможливив би виконання її головного завдання — забезпечення конституційності у діяльності органів дер-

¹ Рабінович С. Природно-правова аргументація у практиці Конституційного Суду України / С. Рабінович // Вісник Конституційного Суду України. — 2009. — № 4. — С. 109–112.

² Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005 у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 42. — Ст. 2662.

жавної влади, перетворивши цю інституцію на чергове бюро з питань розгляду скарг¹.

Безумовно, справи за конституційними скаргами можуть збільшити навантаження Конституційного Суду України. Водночас конституційні принципи верховенства права, визнання людини найвищою соціальною цінністю, оголошення України демократичною, соціальною, правовою державою вимагають запровадження ефективного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина. Крім того, можливим є запозичення позитивного досвіду зарубіжних країн щодо правового регулювання конституційної скарги (Польщі, Німеччини, Іспанії тощо)². Слушною є також точка зору щодо важливості введення інституту конституційної скарги в Україні³, за умови відсутності якого «захист прав людини і основоположних свобод... є неповним»⁴. У контексті теорії та практики конституціоналізму справедливою є теза, що «в основу права на конституційну скаргу покладено принцип обмеження державної влади фундаментальними правами та свободами, і це дає змогу стверджувати, що цей фундаментальний конституційний принцип має конкретне правниче значення в країнах розвинутої демократії»⁵.

Таким чином, з метою поширення можливостей громадян щодо захисту своїх прав і свобод, зокрема Конституційним Судом України, доцільно закріпити у законодавстві України (шляхом внесення відповідних змін до Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» та Регламенту Конституційного Суду України) повноваження Конституційного Суду України стосовно розгляду справ щодо конституційних скарг. Це відповідає меті конституціоналізму щодо захисту прав людини.

Захисту прав і свобод людини і громадянина заважає також певна невизначеність критеріїв «неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України», що є підставою для конституційного звернення щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України (стаття 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»). З метою підвищення ефективності діяльності Конституційного Суду України у цій сфері доцільно було б визначити критерії такої «неоднозначності» з урахуванням практики Конституційного Суду України. Зокрема, закріпити (наприклад, шляхом внесення відповідних доповнень до статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд України» або передбачити таку норму в проекті закону про конституційне судочинство), що «неоднозначність» стосується: однієї і тієї самої правової норми (Конституції чи законів України); аналогічних ситуацій (за аналогічними обставинами у справі); виключ-

¹ Олійник А. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні / А. Ю. Олійник. — К.: Алерта, КНТ, Центр навч. л-ри, 2008. — С. 317.

² Див., напр.: Тесленко М. Зазн. праця. — С. 213–217.

³ Орзих М. Зазн. праця. — С. 84; Портнов А. Зазн. праця. — С. 28; Селіванов А. Конституція. Громадянин. Суд. Професійні та суспільні погляди / А. О. Селіванов. — К.: УАІД «Рада», 2009. — С. 210; Цимбалістий Т. Зазн. праця. — С. 108–109.

⁴ Кампо В. Проблеми становлення і розвитку реалістичної школи конституційного права в Україні / В. М. Кампо // Наука конституційного права України: сучасний стан та напрямки розвитку: матеріали виступів учасн. «круглого столу»; за ред. А. П. Гетьмана. — Х.: Право, 2009. — С. 17.

⁵ Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. — К.: Реферат, 2002. — С. 49.

но правозастосування, тобто здійснення у процесуальному порядку владно-організаційної діяльності уповноважених державних органів та їх посадових осіб щодо реалізації положень Конституції чи законів України про персоніфікованих суб'єктів шляхом винесення індивідуально-правових рішень.

З метою акцентування ролі та значення Конституційного Суду України в механізмі захисту прав людини як один із принципів його діяльності слід також закріпити принцип пріоритету прав і свобод людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами (шляхом внесення відповідних змін до статті 4 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Таким чином, інститут конституційної юстиції є універсальним феноменом у системі сучасного українського конституціоналізму. Це обумовлено тим, що Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції гарантує верховенство Конституції та забезпечує конституційну законність на основі принципу верховенства права, що є важливим для формування нормативно-правової основи сучасного українського конституціоналізму та впровадження його принципів у конституційну реальність. Здійснюючи інтерпретаційну діяльність, робить ефективними правові основи функціонування органів публічної влади, що є необхідною умовою створення інституціонально-нормативної системи конституціоналізму; через виконання своїх повноважень він сприяє встановленню конституційного правопорядку, що є складовим елементом системи конституціоналізму. Отже, є підстави дійти висновку, що Конституційний Суд України відіграє вагомую роль у механізмі функціонування системи конституціоналізму, і посідає особливе та важливе місце у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина, що передбачає забезпечення конституційно-правової свободи людини і є метою сучасного українського конституціоналізму — обмеження влади в інтересах громадян.

Крусян А. Р. Роль конституционной юстиции в системе современного украинского конституционализма. В системе современного украинского конституционализма важная роль принадлежит конституционной юстиции. Это обусловлено тем, что Конституционный Суд Украины как орган конституционной юстиции гарантирует верховенство Конституции Украины и обеспечивает конституционную законность. В своей деятельности он руководствуется принципом верховенства права; способствует установлению конституционного правопорядка; занимает особое место в механизме защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: современный украинский конституционализм, конституционная юстиция, Конституционный Суд Украины, конституция, верховенство права, конституционная законность, конституционно-правовая свобода человека.

Krusyan A. The Role of Constitutional Justice in the System of Modern Ukrainian Constitutionalism. The role of constitutional justice in the system of modern Ukrainian constitutionalism is very important. It is pre-conditioned by the fact that the Constitutional Court of Ukraine as the body of constitutional justice exercises the following: it guarantees the supremacy of the Constitution and ensures constitutional legitimacy. The activity of the Court is guided by the rule of law. The Court also contributes to the establishment of constitutional legal order. The Court occupies a significant place in the mechanism of human rights protection.

Key words: modern Ukrainian constitutionalism, constitutional justice, the Constitutional Court of Ukraine, constitution, rule of law, constitutional legitimacy, constitutional and legal freedom of a person.